

P. TREIBERG

**AJALOOLISTE TEADUSTE
VII RAHVUSVAHELINE
KONGRESS**

20667

Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“, 1933, nr. 4.

10
20206

629 92

P. TREIBERG

AJALOOLISTE TEADUSTE VII RAHVUSVAHELINE KONGRESS

RIIKLIK VALIK
RAAMATUKOGU

~~SE 19660~~

RIIKLIK VALIK
RAAMATUKOGU

EA 37982J

Am 934
T. 1. vel

Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“, 1933, nr. 4.

90 (063)

P. TREIBERG

ALALOOJISTE TEADUSTE
VII RAHVUSVAHLINE
KONGRESS

TALLINNA KESK-
RAAMATUKOGU

1934. 12

Ajalooliste teaduste VII rahvusvaheline kongress.

Juba ammu saadi aru, et ajaloolise uurimise hõlbustamiseks on vajaline organiseerida ajalooteadlaste koostööd rahvusvahelises ulatuses. Ent esimene laiaulatuselisem kokkupuude eri maade ajaloolaste vahel toimus alles a. 1900 Pariisis peetud esimesel rahvusvahelisel ajalooliste teaduste kongressil. Selliseid kongresse peeti ka edaspidigi, kuid alul puudusid veel kestvama ilmega tööühingud, kes oleks kongresside vaheaegadel kavakindlalt juhtinud uurijate koordineeritud koostööd. Alles ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee (*Comité international des sciences historiques*) loomine Genfis 1926 tõi sellesse olukorda põhjaliku pöörde. Komitee võttis juhtivalt osa juba VI rahvusvahelise kongressi¹⁾ korraldamisest Oslos 1928. Kuid alles sellelt haruldase üksmeele tähe all möödunud kongressilt saadud tõuke mõjul omandas komitee tegevus järgnevatel aastail suure hoo ja intensiivsuse. Oslo kongressi ajal kuulusid komiteesse 30 maa ajalooteadlaste esindajad. 1933. aastaks oli esindatud maade arv tõusnud 42-le. Komitee on igal aastal pidanud ühe üldkoosoleku — 1929. a. Veneetsias, 1930. a. Londonis ja Cambridge'is, 1931. a. Budapestis, 1932. a. Haagis ja 1933. a. Varssavis. Neil koosolekuil on komitee energilise esimehe, Oslo prof. H. Koht'i juhtimisel läbi arutatud rida olulisi küsimusi ja algatatud mitmed tähtsad üritused.

Kõigepealt asuti ajalooliste teaduste rahvusvahelise bibliograafia (*International bibliography of historical sciences*) väljaandmisele. See bibliograafia ei taha asendada rahvuslikke bibliograafilisi käsiraamatuid ega taotle tühjendavat ülevaadet kõige selle kohta, mis ajaloo alal üldse ilmub, vaid püüab aastaraamatute kaudu tutvustada eri maade uurijaid sellega, mis teistes maades ilmunud üldtähtsat ja kõigile huvi pakkuvat. Eriti tervitav on selline väljaanne väikerahvaste seisukohalt, kes selle kaudu saavad oma uurimistöö tulemusi tutvustada suuremaile kultuurrahvatele. Seni on sellest ilmunud 4 köidet, aastate 1926—29 kohta, mille

¹⁾ Vt. selle kohta Ajalooline Ajakiri 1928, lk. 230—239.

töödest on osa võtnud komiteesse kuuluvate maade kohalikud organisatsioonid. Teise väljapaistva tööala moodustab ülevaate andmine nüüdisaja riikide põhiseaduste, viimaste iseloomu ja tekimislöö kohta. Sellest seeriast ilmus 1933. a. esimene köide. Edasi on valmimisel diplomaatide täielik nimistu alates 1648. aastast, millest esimene köide ilmub varsti, ja mõned teised tööd, mille kallal töötab rida vastavaid erikomisjone (ajaloolise geograafia, ajakirjanduse bibliografeerimise, kronoloogia, ikonograafia, valgustatud absolutismi ajaloo, moodsa kirjanduse ajaloo, ajaloolise demograafia, avastuste ajaloo, pankade ajaloo, ajaloo õpetuse, arhiivinduse ja lühendite komisjonid). Komitee juhatuse ja komisjonide tegevusest toob üksikasjalist informatsiooni komitee häälekandja „*Bulletin of the International Committee of historical sciences*“, millest on seni ilmunud parkümmend köidet (umbes 3700 lk.). Selle laialise tegevusega seotud kulud kaetakse eri maade osakondade liikmemaksudest ja annetustest; viimaseid on eriti ohtralt saadud P.-A. Ühendriikidest.

Loomulikult moodustab üle 40 riigi esindajaist koosnev komitee oma komisjonidega võrdlemisi aeglaselt töötava aparadi, nii et selle tööde tulemused pääsevad lõplikul kujul avalikkuse ette pikka-mööda ja järk-järgult. Kuid selline töötamisviis moodustab ainsa õige tee säärase ülesannete lahendamisel, mis eeldavad paljude maade eriteadlaste organiseeritud ühistööd ja ei oleks muidu üldse tarvilise põhjalikkusega teostatavad. Kui aga juba algatatudki üritused on kord lõpule viidud, pakuvad nad terve maailma ajaloo-uurijaile rea kõige vajalisemaid ja väärtuslikumaid abiraamatuid ja teisi töötamisvahendeid, mis tunduvalt hõlbustavad edaspidist uurimistegevust.

Üheks ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee ülesandeks seati selle asutamisel rahvusvaheliste kongresside korraldamine ja nende töö kavakindel juhtimine. Oslo kongressil 1928 otsustati pidada selliseid kongressi viie aasta tagant ja määrati järgneva kongressi kohaks Varssav. Komitee võttis, eriti oma esimehe Koht'i ja peasekretäri M. Lhéritier' näol, agarasti osa kongressi ettevalmistustöist, püüdes arvestada Oslo kongressi kogemusi ja vältida sel ilmenud puudusi. Londoni üldkoosolekul rõhutas Belgia esindaja H. Pirenne, et rahvusvahelised kongressid peavad olema eeskätt huvitavad ja elavad vaimupühad (*fête de l'esprit*) ega tohi olla ülekoormatud administratiivsete asjaajamisküsimustega. Seda seisukohta püüti Varssavi kongressi korraldamisel igapidi silmas pidada. Komitee kõrval juhatas kongressi ettevalmistamistöid kohalik korraldav komitee (*Comité organisateur*), mille esimeheks oli Poznani ülikooli prof. Bronislav Dembinski, abiesimeesteks — prof. M. Handelsmann, prof. O. Halecki, prof. W. Sobieski ja

prof. St. Ehrenkreutz, peasekretäriks — dots. Tadeusz Mantuffel. Kongressi õnnestumine tuleb suurelt osalt panna just peasekretäri erakordse töökuse ja organiseerimisvõime arvele.

Kongressi ülesehitus vastas üldiselt Oslo kongressi omale. Peale kolme üldistungi (*séances plenières*) toimus kongressi töö sektsioones ja eristungeil. Sektsioone oli 15: 1) abiteadused ja arhiivindus, 2) esiajalugu ja arheoloogia, 3) vana ajalugu, 4) keskaeg ja Bütsants, 5) uus ja kõige uuem aeg, 6) usundite- ja kirikuajalugu, 7) õiguse ja institutsioonide ajalugu, 8) majandus- ja sotsiaalajalugu, 9) ideede ja filosoofia ajalugu, 10) eksaktteaduste ja arstiteaduse ajalugu, 11) kirjanduse ajalugu, 12) kunstiajalugu, 13) ajaloo metodoloogia ja teooria, 14) ajaloo õpetus, 15) Ida-Euroopa ajalugu. Eriistungid (*séances spéciales*) olid pühendatud järgmistele küsimustele: ajalooline geograafia, natsionalism ja rahvuslus, valgustatud absolutism, avastuste ajalugu, koloniaalajalugu, võrdlev ajalooline demograafia, pankade ajalugu, sotsiaalsete liikumiste ajalugu, sõjaajalugu, läänindus, humanism, juutide ajalugu, Oriendi (eriti India) ajalugu. Kongressil esitatud ettekanded jagunesid kolme pealiiki. Ettekanded kitsamas mõttes (*communications, Vorträge*) käsitlesid teatavaid eriküsimusi, peamiselt ettekandja enda uurimiste põhjal. Nende kokkuvõtted ilmusid enne kongressi algust kahes mahukas köites. Ettekande esitamiseks anti igale kõnelejale sõna pooleks tunniks. Aruanded (*rapports, Berichte*) moodustasid teatava probleemi kokkuvõtliku käsitluse ja olid eeskätt määratud aluseks järgnevaile läbirääkimistele. Nad avaldati enne kongressi täies ulatuses komitee häälkandjas (3 köidet, nr. 18—20, umbes 750 lk.); seetõttu kõnelejad piirdusid vaid nende peamõtete lühikese refereerimisega. Suur osa Poola ajalooeadlaste poolt esitatud ettekandeid ja aruandeid ilmus eri väljaandena²⁾, samuti enne kongressi algust. Kolmanda liigi moodustasid etteteatavad täiendavad või polemiseerivad sõnavõttud (*interventions, Beiträge*) ettekannete puhul. Nende tekst tuli küll korraldavale komiteele esitada enne kongressi, kuid see avaldati alles hiljemini kongressi üldises aruandes. Sellisteks sõnavõttudeks, mis tunduvalt kaasa aitasid läbirääkimiste elustamisele, anti sõna esimeses järjekorras ja kuni viis minutit igale sõnavõtjale.

Kõnelejatena olid end üles andnud umbes 450 isikut, kelle ettekandeist vähemalt 100 langes kõneleja mitteilmumise tõttu või mõnel muul põhjusel ära. Ülesantud ettekandeist olid 228 prantsuskeelsed, 95 saksakeelsed, 76 itaaliakeelsed, 48 ingliskeelsed ja 2 hispaaniakeelsed. Peale selle oli Ida-Euroopa ajaloo sektsioonis erandina lubatud läbirääkimistel ka poola keelt tarvitada. Kõige paremini olid esindatud prantslased (üle 90 ettekande), poolakad (88 ette-

²⁾ La Pologne au VII-e congrès international des sciences historiques; Varssav 1933, I—II, 443 + 310 lk.

kannet) ja itaallased (71 ettekannet); Saksamaalt ja Ungarist oli kummastki üle 20 kõneleja, Inglismaalt, P.-A. Ühendriikidest, Nõukogude Venest ja Hispaaniast — vähem. Väga nõrgalt olid Varssavis esindatud Põhjamaad: Taani, Norra ja Soome andsid tegelikult igauks paar kõnelejat, Rootsi — ei ühtki. Lätist olid end üles andnud rida kõnelejaid, kuid tegelikult esines neist ainult üks, Eesti oli esindatud ühe ettekandega, kuna Leedust osavõtjaid ei olnud ilmunud. Üldse oli Varssavi kongressil esindatud 35 maad umbes 1000 isikuga.

Kongress algas 21. aug. 1933 Varssavis piduliku üldistungiga. Avamiskõne pidas Br. D e m b i n s k i, kes valiti kongressi juhatajaks. Peale tervituste Poola peaministri ja diplomaatilise korpuse esindaja poolt sai sõna prof. H. K o h t ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee aruande ettekandmiseks. Ta rõhutas alul, et vabaduse idee on ajaloo teaduse loomulikuks eelduseks ja moodustab moraalse sideme, mis nüüdisajal on suurimal määral omavahel ühendanud kultuurrahvaid. Seda ideed on XIX sajandil kandnud eriti mitme riigi vahel killustatud Poola rahvas. Ka ajaloolaste komitee teenib neid eesmärke, õhutades vaimset koostööd rahvaste vahel ja püüdes ajaloolaste ridades luua üldise leppimuse õhkkonna. Vaevalt on olemas teist teadust, mis nii suurel määral ärataks enda vastu üldist huvi kui ajaloo teadus. Koht'i arvestuse järgi olevat maailmas umbes üks miljon inimest, kes ühel või teisel viisil, vähemal või suuremal määral tegelevad ajalooliste uurimistega. Seetõttu moodustab nii laiale alusele asetatud komitee oma sõbraliku koostööga väga võimsa elemendi rahvaste lähendamisel üksteisele. „Meie rahvusvaheline komitee on olnud üldise koostöö eeskujuks (*le modèle d'une coopération universelle*) ja tuleb soovida, et muu maailm kujuneks selle eeskuju järele“. Samal ajal moodustavad ajaloo teadlased ka õppejõudude kogumi, kes annavad igale generatsioonile edasi selle, mis see peab teadma oma elu kujundamisest. „Valjult teaduslikul, kuid just selle tõttu ka vastastikuse leppimuse ja austuse alusel meie loodame jõuda seisundini, mil ajaloo õpetamisest on tehtud kõlblas jõud õige inimsuse teenimiseks (*une force morale au service de la vraie humanité*)“.

Esimese üldistungi kõnelejaist mainiksin veel Prantsuse bütsantinisti Ch. D i e h'i, kes käsitles Bütsantsi ajaloo aktuaalseid uurimisülesandeid, ja Krakovi ülikooli rektorit St. K u t r z e b a't, kes kõneles teemale: „Autoriteedi ja vabaduse põhimõtted Euroopa riikide ajaloos“, näidates, kuidas Euroopa poliitilises ajaloos võib märgata keskajast peale riigivõimu ja autoriteedi põhimõtte rütmilist vaheldumist rahvaesindusliku vabaduse põhimõttega. Teine üldistung peeti Varssavi kongressitööde lõpukoosolekuna 27. augustil. Siin esines muuseas tuntud Inglise uurija G. P. G o o c h väga aktuaalsena

tunduva ettekandega Thomas Hobbes'i poliitilistest ideedest, mille omapärast jõudu on hakatud käsutama täies ulatuses alles meie aja võitlustest küllastatud ühiskonnas. Samal istungil käsitles Vene teadusteakadeemia sekretär V. Volgin Karl Marx'i eelkäijaid, nimelt Prantsuse utopistlikke sotsialiste Babeuf'i, Saint-Simon'i ja Fourier' koolkonnast, eriti silmas pidades nende mõju marksistliku teooria kujunemisele. Kolmas üldistung peeti juba Krakovis 28. augustil ja sisaldas ainult kaks ettekannet. Zürichis prof. H. Nabholz käsitles poliitilise ajaloo vahekorda majandusajalooga. Omas suure loogilise selgusega ülesehitatud ettekandes näitas ta, et majandus ja poliitika ei ole kaks teineteisest sõltumatut inimlikku teotsemisala, mis seisaksid omaette kausaalsuse alusel teineteise kõrval, mõjustades ainult puhuti teineteist, vaid on pigemini ühe ja sellisama asja kaks eri külge. Seejuures moodustavat majandus iseenda eesmärgi, kuna poliitilise teotsemise ülesandeks olevat luua selliseid eeldusi, mil majandusliku teotsemise eesmärgid on kõige hõlpsamini saavutatavad. Teisena kõneles kuulus Vene teadusmees M. Rostovtsev, kelle väljapaistev ettekanne on refereeritud mujal.

Eri sektsioones tehtud tööst ei ole võimalik siin anda mingit tühjendavat ülevaadet. Paratamatult tuleb piirduda vaid mõningate küsimuste mainimisega, mille arutamist käesoleva artikli autor võis isiklikult jälgida. Kongressi korraldajad olid püüdnud rohkearvulised ettekanded sektsioones ja eriistungeil koondada võimaluse järgi teatavaiks omavahel sisemiselt seotud rühmadeks, et sellega hõlbustada osavõtjaskonnale kergemini orienteeruda kõige mitmekesisemate probleemide rägastikus. Samal ajal püüti eriistungite korraldamisega vabastada sektsioonid liiga spetsiaalse iseloomuga ettekandeist, mis võisid huvitada ainult üksikuid eriteadlasi. Lõpuks taotlesid ettevalmistatud ja väljakuulutatud sõnavõttud (interventsioonid) vaidluste elustamist eri mõttesuundade vahel ja meelitasid aktuaalsema iseloomuga küsimuste puhul suurel arvul kuulajaid teatavaile kõnedele kokku. Kõik see aitas kaasa selleks, et Varssavi kongressist, hoolimata paljude nimekate ajaloolaste (näit. A. Dopsh'i, H. Pirenne'i, A. Lunatšarski, N. Buharin'i, H. Oncken'i) ärajäämist, kujunes tõeline huviküllane „vaimupüha“.

Sektsioonest oli järjekorralt viimasele kohale asetatud Ida-Euroopa ajaloo sektsioon, kuid tegelikult seisid Varssavi kongressil esikohal just Ida-Euroopa ajaloolist arengut puutuvad küsimused, mida käsitlesid oma ettekandeis eriti Poola ja teiste Kesk- ja Ida-Euroopa vahel asetsevate riikide (Rumeenia, Soome, Läti, Eesti jne.) ajaloolased. Oma aktuaalselt sisult ja põhimõtteliselt tähtsuselt tuleb siin esimesele kohale paigutada J. Bidlo (Praha) ettekanne teemal: „Mis on Ida-Euroopa ajalugu?“ Kõneleja ofris vastust sellele küsimusele kultuuri arenemise ja levimise seisukohalt, lähtudes

vaatest, et inimkonna kultuuriline areng toimub paljude kultuuri-ringide (*Kulturkreise*) kaudu. Sellisteks on Euroopas romaani-germaani ja kreeka-slaavi kultuuringid. Viimasesse arvab kõneleja kuuluvat ainult kreeka-õigeusku slaavlasti ja peale selle rumeenlasi, kuna katoliku usku poolakad, tšehhid ja kroaadid kuuluvat romaani-germaani kultuurimaailma. Kreeka-õigeusuline kultuuriala ehk Ida-Euroopa oleval alates III sajandist p. Kr. osutanud ilmset püüdu kaitseda oma usulise kultuuri puhtust ja eitaval suhtunud kõigisse mõjudesse ning vooludesse, mis oleval osutunud milgi viisil sellele hädaohlikuks. Et sellised hädaohud Ida-Euroopa kultuurile sageli tekkinud välispoliitiliste sündmuste, näit. sõdade tagajärjel, siis oleval võimalik Ida-Euroopa ajaloolise arengu ühtlust käsitada nii kultuuriliselt kui ka poliitiliselt seisukohalt.

Neist põhialustest lähtudes jaotas Bidlo Ida-Euroopa ajaloo 11 eri perioodi ja iseloomustas igaüht neist selle välise ilme ja sisemise olemuse suhtes. Esimesed perioodid hõlmaval peamiselt Ida-Rooma riigi (Bütsantsi) ajalugu, selle eraldumist Lääne-Rooma riigist ja selle kultuurilise ühtluse kujunemist, kuna alates 8. perioodist Ida-Euroopa ajaloo raskuspunkt kanduvat põhja poole, esijoonel Moskooviasse. Siin kujunenud Vene kultuur poleval muud midagi kui Bütsantsi kultuuri kiriklikkude ja rahvapäraste elementide ebatäiuslik peegeldus (*unvollständige Äbspiegelung*). 10. perioodil alanud Peeter Suure reformidega sügav kultuurikriis Ida-Euroopas. Lääne-Euroopa kultuurimõjustuste eest, millele alistumine saanud vajalikeks peamiselt riigikaitse taseme tõstmise seisukohalt, pidanud senise Bütsantsi-Vene kultuuri pooldajad taanduma puhaskiriklikule alale. Uus reaalse huvide ja võimupoliitika lahendanud, oma sügavama ideelise sisu puudumisest hoolimata, siiski ka mitmed vanad rahvuslik-usulised välispoliitilised ülesanded, näit. Lääne-Vene õigeuskliku rahvastiku vabastamisega katoliiklikkude poolakate võimu alt ja Türgi alla kuuluvate õigeusklikkude lõunaslaavlaste kaitsemisega islami survesüsteemi vastu. Viimasel, 11. perioodil oleval Venemaa oma välispoliitikas muutunud täiesti europaseerunud riigiks, võttes teistele võrdse suurriigina osa Lääne-Euroopa kollisioonest ja konfliktidest, kuna sisepoliitikas äge võitlus valitseva „teokraatia“ ja Bütsantsi-Vene kultuuri pooldajate vahel ühelt ja Euroopale lähenemist taotleval suuna vahel teiselt poolt viinud maailmasõja ajal monarhia langemiseni ja enamliku revolutsioonini. Samal ajal Ida-Euroopa kultuuripiirkonna lõunapoolsed alad — Kreekamaa, Rumeenia, Serbia ja Bulgaaria, kes Türgi ikke suutsid endalt maha raputada küll ortodoksliku Venemaa abil, kuid ühtlasi Lääne-Euroopa rahvusliku liikumise ja enesemääramisidee tugeval mõjustusel, omandaval üha suureneval määral kultuurilisi ideid ja mõjusid Lääne-Euroopast, kuna endine Ida-Euroopa kultuur

püsib siin veel väheste jäänustena, peamiselt kirikliku elu ja liht-
rahva eluviiside alal. Bidlo vaimukas ettekanne kutsus esile üli-
elava mõttevahetuse, millele, vastuolus kongressi kodukorra nõue-
tega, tuli ruumi anda mitmeks tunniks. Esitati mitmesuguseid vastu-
väiteid ja täiendusi Bidlo teooria põhimõtteliste aluste ja ta ette-
kande üksikasjade kohta. Näit. rõhutas O. Halecki (Varssav), et
Ida-Euroopat tuleks vaadelda kahe kultuuriringina, millest laiem
haaraks ka slaavi ja teiste rahvastega asustatud üleminekuala Lääne-
Euroopa ja Ida-Euroopa (kitsamas mõttes) vahel — Poolat,
Leedut, Baltikumi ja isegi Tšehhoslovakkia. M. Lhéritier (Pariis)
pooldas jälle Euroopa jaotamist kolmeks alaks, soovitades vaadelda
Lääne- ja Ida-Euroopa vahelist ülemineku-ala Soomest Bulgaariani
kui omaette kultuurilist ühikut. Mingisugustele ühistele tulemustele
ei jõutud ja sõnavõtjad lubasid jätkata oma diskussiooni kirjalikult
vastavais ajakirjades.

Bidlo ettekandele seisis oma temalt lähedal P. N. Savitski
(Praha) „Vene ajaloo euraasialine käsitlus“. Siin anti ülevaade 1922. a.
tekinud Euraasia koolkonna ideedest, mis võtavad põhjalikule
revideerimisele senised käsitused Venemaa ajaloolisest arenemis-
käigust. Püüdes seletada Vene universaalmonarhia kujunemist
XVIII ja XIX sajandil ja selle transformatsiooni nõukogude vaba-
riikide föderatsiooniks XX sajandil, vaatlevad euraaslased Vene-
maad Euraasia, s. t. Poolamaa ja Hiina müüri vahel asetseva mää-
ratu lagendikuala, ühe integraalse osana, mis moodustab erilise aja-
loolise ja geograafilise maailma. Euraasia alal on ammustest aegadest
saadik märgata olnud tendentse kultuurilisele ja poliitilisele ühtlu-
sele, kuigi see ala jaguneb kaheks eriilmega võõtmeks — stepi- ja
metsatsooniks. Nende tendentside avalduseks olnud näit. sküütide
ja hunnide riigid ja hiljemini mongolite universaalmonarhia.
Euraasia ajaloo esimeste aastatuhandete jooksul seisnud Vene rahvas
selle ajaloo suurest voolust kõrval ja asetsenud Euraasia läänepool-
seil piirialadel. Alles mongolite vallutus tõmmanud ka Venemaa
Euraasia sündmuste üldisesse käiku. Põhja-Venemaa olevat osu-
tanud selliseid vaimseid ja poliitilisi võimeid, et tema paikne rahvas-
tik hiljemini mongolite päruse kandjana hakkas edukalt teotsema
neid ühendamisülesandeid, millega senini olid hakkama saanud vaid
steppide nomadiseerivad rahvad. Järelikult olevat Vene ekspansiooni
Euraasias ainult sküütide, hunnide ja mongolite ekspansiooni loo-
mulik jätkamine. Alates XV sajandist Venemaa olevat olnud mitte
natsionaalne, vaid multinatsionaalne riik, kus eriti tähtsat osa ole-
vat riigi sõjalise võimu arendamisel etendanud tatari elemendid. Suhted
Aasiaga ei ole Vene ajaloos olnud vähem tähtsad kui suhted
Euroopaga ja Venemaa pale on ikka olnud suurelt osalt suunatud
ida poole.

Mongolite osa üldise rahu idee arendamisel käsitles oma huvitavas ettekandes W. K o t w i c z (Lvov). Džengis-khan oli oma ülesandeks seadnud ühendada kõik maailma maad ja rahvad üheks universaalmonarhiaks ja loonud sellise suurriigi, millist maailm pole näinud ei enne ega pärast. Selles riigis kehtis üks kord, üks õigus ja ühtlane administratsioon; siin valitses, nagu vanasti Rooma riigis, teoreetiliselt üldine rahu, *Pax mongolica*, mida tegelikult siiski rikkusid sagedased kodusõjad. Peale Džengis-khan'i surma loobuti seni iseseisvaiks jäänud riikide alistamise katseist ja püüti saavutada nendega rahulikke, heanaaberlikke suhteid. 1305. a. saadeti mongoli sultani poolt Lääne-Euroopasse eriline saatkond, kes külastas Prantsusmaad, Inglismaad ja võib-olla ka paavsti, tehes kõigile vormilise ettepaneku maailmarahu kindlustamiseks: „kui siitpeale mõni (riik) ei taha elada rahu meiega või teiega, siis kaitskem endid taevaste jõudude abil ühiselt tema vastu“. Kuid Lääne-Euroopas ei leidunud veel nähtavasti arusaamist selliste ülevate kavatsuste jaoks, mis kohaste eeltingimuste puudumisel olid määratud nurjumisele.

Laiemat huvi pakkus ka O. H o e t z s c h'i (Berliin) ettekanne teemal: „Föderatiivne mõte ja vürstlik absolutism Ida-Euroopa põhi-korra-ajaloos XVI—XVIII sajandil“. Selles jälgiti kolme mitmest osast koosneva riigi — Venemaa, Poolamaa ja Preisimaa — sisearengut, silmas pidades võitlust tsentripetaalsete ja tsentrifugaalsete jõudude vahel neis riikides ja tuues rõõbasjooni Habsburgide riigi ja teiste Lääne-Euroopa riikide ajaloost absolutismi ajastul. Osalt sarnaneva ilmega oli H. K o h t'i (Oslo) ettekanne: „Hiliskeskaja ühendatud kuningriigid“. Kuna varakeskajal riigid laienesid vallutuste teel, näeme hiliskeskajal tekkivat ühendatud kuningriike võõra kuninga või troonipärija valimise teel. Selliste riigikujude tekkimisel on üheks teguriks kasvanud kuningavõim, kuid selle kõrval on kõneleja arvates väga tähtsat osa etendanud ühiskondlikud jõud, eeskätt feodaalaadel, kes püüdis kasustada uniooni vormi oma eesmärkide taotlemisel, eriti läänide ja muude soodustuste hankimisel väljaspool oma kodumaa kitsaid piire. Seda teesi illustreeris kõneleja mitmete näidetega Kalmari uniooni, Leedu-Poola, Poola-Ungari ja Austria-Böömi uniooni ajaloost.

J. J. M i k k o l a (Helsingi) käsitles oma ettekandes Karjala hõimu esialgset ekspansiooni. Suur osa Karjalast kuulus alul Novgorodi, siis Moskva riigi alla ja jäi järelikult Ida-Euroopa kultuuriringi, kuna väiksem, läänepoolne Karjala osa oli XIII sajandi lõpust alates ühendatud Soome kaudu Lääne-Euroopa kultuuriringiga. Nii olid karjalased pikemat aega kahe kultuuri mõjualused. Kõneleja väitis, et võib oletada Karjala asustuse olemasolu Laadoga läänekaldal juba VII sajandil ja Valge mere ääres juba VIII sajandil.

Viimane ala moodustanudki Skandinaavia saagadest tuntud Biarmia. Solovets'i kloostrid näitavat hästi karjalaste levimist Valge mere ranniku äärseil maadel ja nende tegevust kalastajatena ja kütitudena. Nende alade jõukad karjalased hoidnud alal tihedaid sidemeid Laadoga järve kaldail asuvate hõimudega. XIII sajandil langenud Valge mere karjalased sõltumusse Novgorodist, kes röövinud koos Põhja-Vene kloostritega suure osa nende rikkustest.

Terve sari ettekandeid oli pühendatud Ida-Euroopa riikide välispoliitilistele suhteile, eriti XVI ja XVII sajandil. O. Halecki käsitles oma väliselt hiilgavas ettekandes Lähis-Ida küsimuse arengut Poolas Kasimir Suurest kuni Jan Sobieskini. Et osa Leedu-Poola alu kuulus Bütsantsi, teine osa Rooma kultuurimõjustuste piirkonda, siis ei piirdunud Ida küsimus Poolas ainult välispoliitikaga, vaid riivas tunduvalt ka sisepoliitilisi vahekordi. Samal ajal varitses Poolat selle geograafilise asendi tagajärjel suuremal määral kui Lääne-Euroopa riike tatarlaste ja türklaste poolt alaline hädaoht. Kõneleja peatus lähemalt neil üritustel, mis vastaval ajajärgul teostati või kavatseti Türgi võimu murdmiseks, ja näitas, kuivõrra tihedasti Poolamaa oli seotud kõigi selliste üritustega. A. Spekke (Riia) käsitles Balti küsimust XVI sajandil, eritles tegureid, mis viisid pehastunud orduriigi lagunemisele, — baltisaksa aadlikkudekihi poliitilist ja kõlblat mandumist ning ta halba vahekorda pärisrahvastega jne., ja selgitas naaberriikide ekspansioonipoliitika motiive, põhjusi ning käiku. P. Treiberg jälgis Balti küsimust XVII sajandil seoses Lääne-Euroopa konfessionaalsete ja teiste konfliktidega, eriti Poola, Rootsi ja Taani võitlust Baltimere pärast, Habsburgide ja Madalmaade Baltimere-poliitikat jm. W. Sobieski (Krakow) vaatles Mazarin'i Balti-poliitikat ja selle vastu tekkinud opositsiooni Prantsusmaal aastail 1655—56, s. t. Rootsi kuninga Karl X Gustavi Poola-sõjakäigu ajal. K. Tyszkowski (Lvov) jälgis Poola ja Moskoovia vahekorda võitluses Baltimere ranniku pärast XVI ja XVII sajandil, tuues muuseas huvitavaid lisaandmeid Rootsi ja Venemaa poliitiliste ja majanduslike suhete ning kaubavahetuse kohta XVII sajandi 1. poolel. K. Piwarski (Krakow) kõneles teemale: „Poolamaa ja Balti küsimus XVII sajandi 2. poolel“. Ta näitas, kuidas Poola Oliva rahu järel hakkas leppima Liivimaa kaotamise faktiga ja otsis isegi Rootsilt toetust Brandenburgi vastu, kelle ekspansioon ähvardas Poola eemale tõrjuda Visla suudmelt ja sellega ta ära lõigata Baltimerest. Rootsimaa, keda samuti ähvardas Branenburgi tõus ja peale selle hädaoht Taanimaa ja Venemaa poolt, oli sunnitud loobuma oma senisest vaenlikkusest Poolamaa suhtes, kuigi ta ei soovinud näha viimase liigset tugevnemist. Sel pinnal tekkinud suhteid Louis XIV sõdade ajastul jälgis kõneleja oma ettekandes üksikasjaliselt ja

huvitavalt. Mitmed ettekanded käsitlesid Poola küsimust XIX sajandil, mil kolme riigi vahel jaotatud Poola rahva juhid arendasid hoogsat tegevust oma isamaa vabastamiseks. Sellistest ettekandeist mainiksim M. H a n d e l s m a n 'i (Varssav) huvitavat esitist „Vürst Czartoryski ja Rumeenia 1834—1850“, mis trükitult moodustab terve väikese uurimuse (*La Pologne*, II, lk. 199—243).

Vene ajaloo alalt võiks mainida P. O. G o r i n 'i (Minsk) ettekannet: „Vene autokraatia kolonisatsioonipoliitika Poolamaal XIX sajandi 2. poolel ja XX sajandi alul“, milles valgustati Vene valitsuse koloniseerimiskatseid Poolas XIX ja XX sajandil ja püüti tõestada, et tsaarivalitsuse ja Poola kodanluse vahel olevat kujunenud, eriti 1905. a. järel, unioon, mis olevat olnud sihitud oma arvult ja tähtsuselt tõusva Poola proletariaadi vastu. Väga huvitavas, statistiliste andmetega läbipõimitud ettekandes „Tsarismi rahvuslik ja koloniaalne poliitika imperialismi ajastul“ käsitles S. G. T o m s i n s k i (Leningrad) Vene tsaarivalitsuse agraar- ja tööstuspoliitikat „siseasumaade“, s. t. piirimaade (Soome, Baltimaad, Poola, Ukraina, Kaukaasia, Siber, Turkestan), ja „välisasumaade“, s. t. Mongoolia ja Põhja-Pärsia, suhtes. Kõneleja näitas, kuidas Vene riigivõim kasustas neid alu samasuguste ekspluateerimismeetoditega, mida teised suurriigid tarvitasid oma meretaguste asumaade suhtes, juhtides agraarpoliitikat mitte kohaliku töötava rahvastiku, vaid Suur-Vene või mõnikord ka (Poolas, Baltimaal) teataval määral kohaliku aadli huvides, takistades enamasti kohaliku tööstuse tekkimist, et säilitada turge Sise-Vene tööstussaadustele, kaitsedes finantskapitali huvides feodaalajastu jäänuseid ja eelkapitalistlikke tõendusvorme, rõhudes talupoegi kurnava maksusüsteemi kaudu ja õhutasid vaenu kohalikkude rahvaste (juutide ja poolakate, türklaste ja armeenlaste) vahel.

Balti ajaloo küsimusi puutus ka H. de M o n t f o r t (Pariis) oma ettekandes: „Prantsuse revolutsiooniliste ideede mõju Kura- ja Liivimaal“, milles anti selge ülevaade valgustusaja ideede mõjust XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alul Liivi- ja Kuramaa haritlastele (G. Merkel, W. Chr. Friebe), pastoreile (J. G. Eisen v. Schwarzenberg, H. J. v. Jannau) ja aadlikele (Fr. W. v. Sivers). Selle ettekande puhul tekkinud läbirääkimistel võttis H. R o t h f e l s (Königsberg) sõna balti aadli poliitika kaitseks, nimetas 1804. a. talurahva seaduse andmist Liivimaal rüütelkonna autonoomseks sammuks ja avaldas kahtlust G. Merkel'i töös Liivimaa olude kohta esitatud kujutuse tõepärasuse kohta. Temale vastas järsult A. S p e k k e, näidates, et rüütelkond toimis antud juhul vaid Vene valitsuse tugeva surve mõjul ja et kahelda Merkel'i poolt esitatud pildi tõelevastavuses ei ole mingit alust. Samuti pakkus Baltimaade ajaloo seisukohalt huvi W. V o g e l 'i (Berliin) käsitlus Saksa Hansast kui

kultuurivõimust. Kõneleja rõhutas, et Hansa liidu olemasolu kultuurilisi tagajärgi on seni arvestatud liiga vähesel määral. Ometi on hansalinnades õnnestunud kaubandusliku tegevuse kaudu kuhjunud rikkused võimaldanud suurepärase ehitiste (kirikud jne.) püstitamist; ka on Hansa soodustusel avanenud võimalused uute alade koloniseerimiseks ja kantud mitmed Lääne-Euroopa kultuuri vaimsed varad kaugele Põhja-Euroopasse. A. V. Florovski (Praha) käsitles Böömimaa kaubanduslikke suhteid Ida-Euroopaga, eriti Venemaaga. Ta näitas, kuidas need suhted, mille olemasolu kohta on andmeid alates X sajandist, olid eriti elavad uue aja alul, XVI ja XVII sajandil, kusjuures Poola linnad, eriti Krakov ja Poznan, etendasid vahendaja osa Böömi- ja Venemaa vahel.

Keskaja ajaloo alalt väärrib esijoones mainimist A. Brackmann'i (Berliin) ettekanne XI sajandi lõpul ja XII sajandi alul Lääne-Euroopas toimunud vaimse ja poliitilise murrangu põhjustest. Kõneleja arvates olevat Euroopa keskaegse arengu tähtsaimaks ajavahemikuks paavst Gregorius VII aeg, sest siis toimunud poliitilisel alal teokraatliku maailmavaate ülepingutuse mõjul üleminek varakeskaja *Sacrum imperium*'ilt hiliskeskaegsete rahvusriikide süsteemile, kuna vaimsel alal olevat alanud, reaktsioonina paavst Gregorius VII ideede vastu, mõtlemise ja maailmavaate sekulariseerumine. Huvitavaid seisukohti sisaldas ka jesuiit M. Skibniewski (Lublin) kõne Rooma õiguse mõjust inkvisitsioonikohtuile. Kõneleja rõhutas, et algatus ketserite vägivaldseks jälitamiseks olevat keskajal lähtunud mitte kirikust, vaid riigivõimust, kes rahvamasside survele olevat juba XI sajandil asunud sellele teele. Esimesed ketserid olevat põletatud *regis iussu et universae plebis consensu*. Ketseritele vaadatud siis kui ühiskondlikult hädaohtlikele elementidele, kes propageerivat kahtlasi revolutsioonilisi ideid. Kirik olevat seisnud kaua tortuuri tarvitamise vastu, kuid Rooma õiguse mõjul tulnud see siiski üldisele käsitlemisele. Suurt huvi pakkus ka juutide ajaloo eriistungil peetud M. Balaban'i ettekanne, milles jälgiti juudi kultuurielementide siirdumist Reinilt Vislani XIII—XVII sajandil. Läbirääkimiste ajal oponentidele kõnelejale suure dialektilise teravuse ja hooga I. Schiper (Varssav), kes folkloristlikkude ja teiste allikate najal püüdis tõestada, et juudi kultuurielemendid ei olevat hiliskeskajal siirdunud mitte läänest itta, vaid et nende teekonna suund olnud just vastupidine — idast läände.

Uue ajaloo alal oli huvitavamaid ettekandeid G. Ritter'i (Freiburg) oma: „Saksa ja Lääne-Euroopa vaimulaadi väljakujunemine konfessionaalsel ajastul“. Selles püüti rakendada võrdlevat universaalajaloolist meetodit ja rõhutada selle tähtsust rahvaste üksteisest võõrdumise vastu võitlemisel. Kõneleja väitis, et Lääne-Euroopa suurrahvaste vaimulaad olevat omandanud lõpliku kuju XVI ja XVII

sajandi konfessionaalsete võitluste ajal. Prantsusmaal olevat riigi-idee tõrjunud kiriku ideaalid rahva teadvusest pea täielikult välja, võimaldades sellega hiljemini valgustusaja ideedel omandada erakordse löögijõu. Inglismaal takistanud puritaanlus ja mitmed dissenterid riigiidee täielikku võitu usulise printsiibi üle, mille tõttu Inglise vabaduse-idee, rahvuslik teadvus ja isegi poliitika omandanud teatava kõlblas-usulise värvingu. Saksamaa arvukais väikeriikides tõusnud seevastu dogmaatilised vastuolud ja tülid kauaks ajaks üldiste huvide keskpunkti, tõrjudes majanduslikkude ja poliitiliste probleemide käsitlemise täielikult tagaplaanile. Seetõttu jäänud siin poliitika ja usuelu teineteisest hoopis suuremal määral lahutatuks kui Prantsus- ja Inglismaal. Kujuka pildi Poola viimse kuninga Stanislaus Augusti laialistest vaimseist huvidest ja harrastustest pakkus Br. Dembinski oma ettekandes „Stanislaus August ja tema vaimsed suhted välismaaga“. Terve rida vastava erikomisjoni algatusel esitatud ettekandeid käsitlesid valgustatud absolutismi avaldusi eri mais — Hispaanias, Belgias, Böömimaal, Kroaatias, Taanis, Itaalias jne. Euroopa ajakirjanduse majanduslikust transformatsioonist Inglismaal, Prantsusmaal ja P.-A. Ühendriikides aastail 1830—60 esitas äärmiselt huvitava sotsioloogilise käsitluse G. Weill (Caen). E. Brandenburg (Leipzig) käsitles imperialismi mõistet, taunides selle nimetuse tarvitamist suurriikide igasuguste võimulaidendamispüüete tähistamiseks ja soovitades seda tarvitada ainult ülenatsionaalsete ühtlaste riigitervikute kohta, mis püüavad endasse sulatada mitmesuguseid, seni eraldi seisnud elemente (nagu Aleksander Suure riik, Briti maailmariik). P. Preobraženski (Moskva) valgustas Vene-Jaapani sõja mõju entente'i kujunemisele. Ta arvates olevat Venemaa enne seda sõda tundunud Inglismaale Kaug-Idas liiga tugevana ja hädaohtlikuna; seevastu olnud nõrgestatud Venemaaga Inglismaal kergem kokku leppida, seda enam, et lüüasaamise järel Kaug-Idas Venemaa poliitika hakanud enam suunduma Lähis-Itta, kus Inglismaa huvid polnud nii suured kui Hiina aladel.

Ajaloo teooria sektsioonis peetud ettekandeist väärís tähelepanu Fr. M. Fling'i „Ajalooline süntees“, milles teatava ühekülgsusega väideti, et ainult sünteesi mõiste on oluline ajaloolle kui teadusele (*history means synthesis, it should never mean anything else*), et ajaloolase eesmärgiks olevat ajalooline süntees ja et ainult sünteeside loojad väärivad õigupoolest ajalooteadlaste nime. Samal teemal kõneles ka rahvusvahelise sünteesi keskuse (*Centre international de Synthèse*) direktor H. Berr, käsitledes küsimust juba laiemast vaatekohast ja eritelles terve rea sünteesi astmeid ning liike. Luceja Charewiczowa (Lvov) pühendas oma ettekande küsimusele: „Kas on vaja kirjutada erilist naise ajalugu?“ ja otsustas selle küsi-

muuse jaatavas mõttes. Suure põnevusega oodatud sõnalahing ajaloolise materialismi üle W. Keilhau (Oslo) ja Vene enamlike ajaloolaste vahel jäi esimese mitte-ilmumise tõttu ära. Ka ajaloo õpetamise sektsioonis peeti rida väärtuslikke ettekandeid. M. Lhéritier võrdles uuemaid eri maade ülikoolide ajaloo-käsiraamatuid, jälgides neis restauratsioonijastu (1815—30) käsitlemist. Wisława Knapowska (Poznan) valgustas ajaloo õpetamise ja mälu kujundamise vahekorda. Ta rõhutas vajadust teatava kvantumi ajaloolisi fakte mehaaniliselt memoreerida ja väitis, et mehaaniline ajalooline mälu võimaldab ajalooliselt mõtlevat õpilast luua oma hängitud teadmistest teatava ülevaatliku sünteesi, mil vähem olulised tõsiasiad kergesti rühmituvad hästi omandatud esmajärguliste tõsiasiade ümber.

Päev enne ülemaailmalise kongressi algust peeti Varssavis Ida-Euroopa ajalooalaste föderatsiooni kongress, kus muuseas A. R. Cederberg (Helsingi) andis ülevaate Soome ajalooalaste praegusest seisundist. Vastav ettekanne oli ka Eesti kohta ette nähtud; et aga kõneleja prof. H. Kruus ei saanud mõnesugustel põhjustel kohale ilmuda, jäi see ettekanne ära ja avaldati föderatsiooni bulletinis. Suhtumine Eesti esindajaisse poola ametvendade poolt oli igapidi heatahtlik, mis muuseas avaldus ka nende valimises korraldava komitee ettepanekul vana ajaloo ja uue ajaloo sektsioonide juhatusse.

Ühtaegu kongressiga peeti Varssavis rida rahvusvahelise komitee erikomisjonide koosolekuid ja komitee üldkoosolek. Viimasel otsustati järgmine kongress pidada viie aasta pärast Šveitsis. Ametist lahkunud kauaaegse esimehe H. Koht'i asemele valiti uueks esimeheks H. Temperley (Cambridge) ja lahkunud laekuri W. Leland'i asemele H. Nabholz (Zürich).

182

